

трансформаціям на всьому пострадянському просторі. Відновлення територіальної цілісності Грузії, Молдови чи Азербайджану наразі можливе лише в разі повного і остаточного розгрому російського агресора, що зупинить реалізацію на практиці планів з відновлення Росії як євразійської імперії.

Розділ 11. Вплив російсько-української війни на еволюцію системи міжнародних відносин

Одним із найбільш вагомих наслідків фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр. стало загострення конкуренції між провідними державами – центрами сили, яке прискорило процеси децентралізації у міжнародній системі. На межі 2010-х рр. міжнародна ситуація була позначена новими тенденціями, спричиненими загостренням протиріч довкола диспропорцій економічного розвитку, засобів і форм міжнародної конкуренції, контролю міжнародної валютної системи, доступу до енергетичних ресурсів, дотримання норм міжнародного публічного права, способів і методів використання сили задля досягнення власних інтересів. Все більш наочно виявлялося визрівання суперечностей між США та КНР, а також посилення розбіжностей в інтересах США, ЄС, Росії, Великої Британії, Індії, Туреччини, Саудівської Аравії та інших важливих в економічному і політичному відношенні країн. Впродовж останнього десятиліття динаміка співвідношення сил та інтересів цих суб'єктів суттєво позначалася на тенденціях багатосторонньої взаємодії та еволюційних змінах у міжнародній системі.

Головний вектор змін у міжнародній системі визначався корективами у співвідношенні економічної ваги та політичного впливу між «колективним Заходом» і низкою «незахідних країн», які вимагали зростання своєї ролі у формуванні загальних правил гри. На цьому тлі, скорочення меж американського домінування супроводжувалося ослабленням коаліційної гегемонії умовного Заходу як унікальної політико-ідеологічної спільноти за участю США та їх численних союзників у Європі та Азії.

Наприкінці ХХ – початку ХХІ ст. міжнародна система пройшла три еволюційні фази: розпад біполярної міжнародної системи, в структурному відношенні позначеної 45-річним домінуванням США та СРСР у розділеному світі; «однополярний момент» – у формі домінування США за підтримки їх союзників (від початку 1990-х до світової фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр.) та почат-

ковий етап переходу до поліцентризму – децентралізованої багатополюсної міжнародної системи, позначеної ослабленням гегемонії провідної держави та відсутністю домінуючого міждержавного об'єднання.

Значне прискорення міжнародно-політичних процесів та дифузія глобальної влади поставили під сумнів міцність міжнародного порядку, побудованого на глобальних перевагах США за сприяння їх союзників і партнерів. В рамках фахової політичної дискусії в якості прогнозованих наслідків теперішніх системних змін обговорюються два основних альтернативних сценарії майбутнього.

Перший сценарій передбачає поступовий перехід до глобальної багатополлярності – встановлення поліцентричної системи, позначеної загостренням протиріч між провідними державами на тлі зростання та зміцнення декількох автономних центрів впливу, насамперед унаслідок прискореного розвитку низки країн Азії та до певної міри Південної Америки.

Другий сценарій базується на ймовірності відносно тривалого дрейфу до нової біполярної системи, побудованої на сталому антагонізмі між США та Китаєм. Утім, навіть беручи до уваги численні попередження, що зростання КНР створює підґрунтя для «примусової» поляризації світу між США та Китаєм як основними центрами сили, доцільно враховувати, що міжсистемний перехід неминуче проходить фазу багатополлярності, яка є логічним результатом ослаблення глобальної гегемонії США та їх найближчих союзників.

При цьому слід враховувати, що перехід від одного стану системної організації до іншого як правило відбувається не в форматі стрімких, «одномоментних» змін, а передбачає наявність певного проміжного, перехідного еволюційного етапу – стану, впродовж якого спостерігається ослаблення попередніх системних зв'язків, виробляються й набувають поширення нові правила і стереотипи, що з різними темпами поступовості набувають характеру «нової нормальності»³³⁴.

Після Другої світової війни біполярний міжнародний порядок, побудований на доктрині ядерного стримування та протистоянні двох глобальних суспільно-політичних блоків, уособлював класичний приклад балансу сил. Однак після розпаду радянського полюсу сили

334 Толстов С.В. Перехідний етап еволюції міжнародної системи. *Проблеми міжнародних відносин*. 2012. Вип. 5. С. 49–75; Толстов С.В. Теорія еволюції міжнародної системи: основні критерії та загальні положення. *Дослідження світової політики*. 2012. Вип. 2. С. 3–37.

міжнародна система зазнала стрімких змін, набувши ознак однополярної моделі.

А. Страус, один з авторів концепції однополюсного світу стверджував, що основу «уніполярної міжнародної системи» становить спільнота демократичних індустриальних країн на чолі зі США, котрі мають вирішальну вагу і відіграють провідну роль у глобальній системі. За визначенням А. Страуса, «уніполярність являє собою кінцеву точку еволюції, яка почалася в ранні часи модерну зі створення багатопольного балансу могутності, який у ХХ ст. став біполярним. Етапи (еволюції) здається позначені печаткою неминучості: багатопольність, біполярність, уніполярність. Вже в самій послідовності цих етапів ми можемо побачити поступове згортання балансу могутності аж до теперішнього моменту, коли він більше не існує у традиційному сенсі. Тим часом західний «уніполь» нарощував свої внутрішні ідентичність, властивості та структури»³³⁵.

Поряд з цим, після глобальної фінансово-економічної кризи 2008–2009 рр., все помітнішим ставало розшарування режиму однополярної гегемонії США, яка ґрунтувалася на підтримці їх союзників і партнерів та безсумнівному визнанні провідної ролі США в міжнародних відносинах з боку їх нечисленних опонентів.

Процеси децентралізації в міжнародній системі дозволяють прогнозувати, що ієрархія міждержавних зв'язків та залежностей ставатиме все більш гнучкою та еластичною. При цьому зміни у співвідношенні сил сприяють перегляду доктринальних цілей та способів зовнішньополітичної поведінки.

Принципово важлива тенденція, пов'язана з дифузією влади в міжнародній системі, полягала у зміні форм і методів застосування сили.

Перебіг міжнародно-політичних процесів упродовж останніх 30 років дозволяв уникати системних розривів – так званих «іррегулярних циклів», які позначали переривання поступових змін. Такими «розривними» циклами можна вважати масштабні європейські та світові війни – від античності до середини ХХ ст. Масштабні війни часто призводили до зміни полярності у формі структурних змін – встановлення нового співвідношення сил між провідними державами або ж зміни домінуючої держави, яка набувала статусу гегемона. Якщо після глибокої кризи міжнародна система не поверталася до попередньої форми відносного балансу сил, такі зміни розглядалися

335 Страус А.Л. Уніполярность (Концентрическая структура нового мирового порядка и позиция России). *Полис*. 1997. № 2. С. 27.

як набуття системою нової якості та перехід до нового історичного циклу.

За винятком колоніальних завоювань, історія міжнародних відносин нового та новітнього часу, на відміну від масштабних завоюницьких походів античності і середньовіччя, не дає прикладів швидкого руйнування державних утворень і створення просторових імперій, виникнення яких означало б фактичне скасування попереднього політико-географічного устрою. При цьому еволюція міжнародної системи не обов'язково має лінійний характер. Принаймні в ХХ ст. системна еволюція двічі переривалася світовими війнами, які супроводжувалися зламом попередніх системних зв'язків і формуванням нової конфігурації відносин між провідними державами.

На відміну від реалій минулої доби, перспективи ХХІ ст. виглядали більш обнадійливими, насамперед внаслідок глобального поширення та відносної дієвості «ліберального» міжнародного порядку, встановлення складної економічної взаємозалежності та об'єктивної зацікавленості провідних гравців у збереженні стратегічної стабільності, побудованої з-поміж іншого на чинниках ядерного стримування. Попри політичні розбіжності та конфлікт інтересів така модальність створювала рамкові можливості для мирного співіснування між провідними країнами. Адже за умов раціонального стратегічного планування та ухвалення рішень політичне керівництво провідних держав мало змогу досягати своїх цілей з застосуванням засобів дипломатії, економічних важелів, союзницьких зв'язків, впливу в рамках міжнародних організацій та інших легітимних засобів, передбачених чинними нормами міжнародного права.

Впродовж тривалого періоду, фактично – з часу завершення Другої світової війни, за винятком низки колоніальних війн і периферійних конфліктів, що мали характер регіональної проекції міжсистемних протиріч між Сходом і Заходом, уряди країн світу здебільшого уникали військових кампаній з метою захоплення території чи приєднання частини сусідніх країн. Загалом у період 1950–1990 рр. відбулося 129 територіальних спорів між державами. Частина територіальних конфліктів була безпосередньо пов'язана з проблемами колоніального періоду чи процесами деколонізації. Нерідко спадкоємцями цих конфліктів ставали нові незалежні держави, які продовжували користуватися підтримкою колишніх метрополій. Частина конфліктів виникла унаслідок територіального розмежування колишніх колоніальних імперій. Інші – у результаті загострення міжетнічних проти-

річ або прикордонних спорів. При цьому наявність територіального спору не обов'язково призводила до збройного конфлікту.

Так, у період 1950–1990-х рр. у Європі було зафіксовано 13 прикордонних конфліктів та 7 епізодів застосування сили. Територіальні спори та конфлікти, у ході яких справа доходила до застосування сили або загрози силою, стосувалися чотирьох ситуацій – протиріч між колишніми союзниками у Другій світовій війні, НДР і ФРН з приводу проблеми Західного Берліну (листопад 1958 р. – червень 1959 р. та липень-жовтень 1961 р.), греко-турецького конфлікту довкола Кіпру (листопад 1963 р. – серпень 1964 р.; листопад-грудень 1967 р.; липень 1974 р. – лютий 1975 р.), статусу британського володіння Гібралтар (гостра фаза у червні-листопаді 1969 р., яка супроводжувалася закриттям кордону з Іспанією впродовж 1969–1985 рр.) та претензій Югославії на Трієст (у жовтні-грудні 1953 р. Югославія намагалася встановити контроль над Вільною територією Трієст, яка в 1954 р. була розділена між Італією та Югославією)³³⁶.

Інші територіальні спори стосувалися неврегульованих питань та претензій між Францією та Великобританією (острівні території у протоці Ла-Манш), Грецією та Албанією, спірних територій між Нідерландами та Бельгією і Нідерландами та ФРН, а також англо-ірландського спору щодо державної приналежності Північної Ірландії. Окремий блок проблем стосувався визнання повоєнних кордонів ФРН з НДР, Чехословаччиною, Польщею та Францією (в останньому випадку мова йшла про статус землі Саар, включеної до складу ФРН у 1957 р.).

З-поміж перелічених територіальних конфліктів у Європі найбільш масштабне застосування сили мало місце на Кіпрі, де в 1964 і 1967 рр. відбувалися міжетнічні зіткнення між представниками грецької та турецької громад. Вторгнення на Кіпр близько 40 тис. турецького війська улітку 1974 р. призвело до окупації північної частини країни, яка в 1983 р. була в односторонньому порядку проголошена «Турецькою республікою Північного Кіпру».

Окрім згаданих територіальних спорів локальні військові зіткнення мали місце між Албанією та британськими ВМС у протоці Корфу (1946), а також між Грецією та Туреччиною з приводу контролю морського простору та приналежності низки островів Егейського моря.

Після 1991 р. територіальні спори виникали між республіками колишньої Югославії (між Хорватією та Чорногорією за Превлакський

336 Huth P. *Standing Your Ground: Territorial Disputes and International Conflict*. Ann Arbor: University of Michigan Press, 1996. P. 27, 204-209.

півострів; між Хорватією і Сербією за о. Шаренград та Вуковар на Дунаї; між Хорватією і Словенією за Піранську затоку; між Хорватією та Боснією за о. Малі Школь та Великі Школь та півострів Клек), а також були пов'язані з відокремленням Косово від Сербії, чому передувала масштабна військова операція НАТО проти Союзної республіки Югославія (1999).

До переліку територіальних спорів не входять радянські інтервенції, спричинені намірами утримати Угорщину (1956) та Чехословаччину (1968) в межах радянського блоку.

Засудження практики агресивних війн з метою захоплення територій сусідніх країн мало без сумніву стримуючий характер на поведінку державних акторів. Принаймні після Другої світової війни було зафіксовано лише один випадок спроби прямої анексії території незалежної країни. В 1990 р. захоплена військами С. Хусейна територія Кувейту була проголошена 19-ю провінцією Іраку. Відповіддю на анексію Кувейту стало ухвалення резолюції РБ ООН № 678 від 29 листопада 1990 р. про використання сили проти Іраку, якщо іракські війська не буде виведено з Кувейту до 15 січня 1991 р.

Напередодні військової кампанії проти Іраку, що тривала з 17 січня по 28 лютого 1991 р., була створена широка міжнародна коаліція у складі 41 країни на чолі зі США, як найпотужнішою глобальною державою. В подальшому адміністрації США за потреби практикували створення міжнародних коаліцій і багатонаціональних міжнародних сил, зокрема в операціях проти Афганістану (2001–2014, International Security Assistance Force, 51 країна; 2015–2021, Resolute Support Mission, 41 країна), Іраку (2003–2011, Coalition of the willing, 49 країн) та терористичного утворення ІДІЛ (з 2014, Global Coalition to Defeat ISIS 83 країни).

Проте далеко не завжди реакція міжнародної спільноти була настільки чітко висловленою та рішучою. У ряді випадків зовнішнє реагування на військові конфлікти чи односторонні дії окремих держав мало невиразний характер, виявляючи неготовність третіх сторін до прямого втручання.

У випадку захоплення Кувейту Іраком головний чинник полягав у спільній позиції великих держав, ухваленій за згоди СРСР, який на той час вважався формальним союзником Іраку. На противагу цьому прикладу, відсутність реальної зовнішньої протидії порушенню норм міжнародного права чи рішень Ради безпеки ООН в ході багатьох інших регіональних конфліктів пояснювалася або протилежністю підходів провідних зовнішніх авторів, або кон'юнктурними

міркуваннями, позначеними спробами уникнути протистояння всередині західного блоку. При цьому в ряді випадків млява реакція на перебіг регіональних конфліктів була пов'язана з суперечністю між різними нормами міжнародного права, зокрема принципами територіальної цілісності та права на самовизначення.

Оцінюючи перелік довготривалих, не розв'язаних територіальних конфліктів, до якого входять Кашмір, Північний Кіпр, Західна Сахара, Нагірний Карабах та існування сепаратистських утворень у пострадянських країнах, оглядачі звертають увагу, що навіть за обставин, коли контроль агресора над завойованими територіями не має публічного визнання, це зазвичай не надто заважає міжнародним відносинам. Принаймні враховуються такі чинники, як наявність очевидного переможця чи небажання конфліктувати з провідними регіональними державами, що полегшує ігнорування порушення норм міжнародного права чи післявоєнних домовленостей. Тому, за оцінкою професора міжнародного права Північно-Західного Університету (Іллінойс) Ю. Конторовича, тривала окупація Туреччиною північної частини Кіпру – території держави-члена ЄС, не заважає Брюсселю продовжувати переговори про перспективи членства Туреччини та видобуток природного газу на морському шельфі. Така ж ситуація спостерігається і у відносинах з Марокко, коли мова йде про ресурси Західної Сахари, окупованої марокканськими військами у 1976 р.³³⁷

Упродовж 1990-х рр., втручання з боку США та їх союзників у конфлікти у колишній Югославії визначала концепція гуманітарної інтервенції. В широкому політичному контексті гуманітарна інтервенція передбачає «застосування сили або загрозу силою, здійснювані державою або групою держав за межами своїх кордонів без згоди країни, на території якої застосовується сила, і спрямовані на запобігання або припинення масштабних і грубих порушень основних прав людей, які не є громадянами цих держав»³³⁸.

Правовим підґрунтям цієї концепції вважається Глава VII Статуту ООН, яка дозволяє Раді безпеки ООН вживати заходів у ситуаціях, коли існує «загроза миру, порушення миру або акт агресії». При цьому на відміну від миротворчих операцій за згоди РБ ООН заходи гуманітарної інтервенції провадилися без її мандату й без дозволу законного

337 Williams C.J. «Frozen conflicts»: Democracies decline to uphold their own values. *Los Angeles Times*. 12.01.2015. URL: <https://www.latimes.com/world/europe/la-fg-frozen-conflict-20150112-story.html>

338 Горб Н.О. «Гуманітарні інтервенції»: до проблеми визначення поняття. *Держава та регіони*. Серія Право. 2010. Вип. 3. С. 103.

уряду країни, на території якої здійснювалася інтервенція. У випадку рішення РБ ООН на користь збройної інтервенції, цей орган може вирішувати, чи будуть її здійснювати Збройні сили ООН, чи це завдання буде делеговане певній державі або регіональній безпековій структурі. Однак ст. 53 Статуту ООН уточнює, що «жодні примусові дії не починаються внаслідок... регіональних угод або рішень регіональних органів, без отримання повноважень від Ради Безпеки». Таким чином, сучасне міжнародне право визнає можливість надання гуманітарної допомоги, але не вважає застосування сили відповідним способом контролю або забезпечення дотримання прав людини. При цьому якщо використовується збройна сила, міжнародне гуманітарне право застосовується незалежно від того, які були підстави для інтервенції³³⁹.

Результатом військового втручання НАТО у громадянську війну в Боснії та Герцеговині стало розміщення стабілізаційних сил з підтримання миру (Stabilisation Force, SFOR, 1996–2004), а згодом, після військової операції проти Сербії та Чорногорії – стабілізаційних сил у Косово (Kosovo Force, KFOR, створені у 1999 р.).

Після розпаду СРСР встановлення однополярної гегемонії США розглядалося як пряий наслідок фактичної перемоги Заходу в «холодній війні». Завершення біполярного суперництва означало й закінчення глобального політико-ідеологічного конфлікту. Тим не менше, силовий компонент залишався вагомим засобом у політиці США. Впродовж 1991–2021 рр. військові та контртерористичні операції різного масштабу проводилися не тільки у Перській затоці, на Балканах та в Афганістані, але й у Панамі, на Філіппінах, в Пакистані, Іраку, Лівії, Сирії, Колумбії, Ємені, Гаїті та ін.

За адміністрації Дж. Буша-молодшого (2001–2009) безперечні силові переваги США стали підґрунтям для розробки нової концепції «війни на упередження» (preemptive war). Згідно цієї концепції застосування сили, війна з метою упередження мала виконувати завдання суто превентивного характеру. Зокрема забезпечувати випередження імовірного неминучого нападу чи вторгнення, або ж визначати стратегічну перевагу в імовірно неминучій війні, що насувається – доти, доки такий ворожий напад буде здійснено³⁴⁰.

В західній лексиці поняття «війна на упередження» (preemptive war) відрізняється від поняття «превентивна війна» (preventive war).

339 Каменецький М. Гуманітарна інтервенція. *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю.Левенець, Ю.Шаповал та ін. К.: Парламентське видавництво, 2011. С. 168.

340 Preemptive war. *The Encyclopedia of World Problems and Human Potential*. URL: <http://encyclopedia.uia.org/en/problem/185810>

Превентивна війна застосовується для знищення потенційної зовнішньої загрози, коли напад з боку супротивника не є неминучим, або принаймні невідомо чи він планується. Натомість війна на упередження ведеться з метою випередження нападу з боку супротивника й «починається в очікуванні негайної агресії з боку іншої сторони».

Більшість сучасних дослідників прирівнюють превентивну війну до агресії та стверджують, що вона є незаконною. Адже порушення миру стороною, яка сама не зазнала збройного нападу, вважається ініціюванням збройного конфлікту всупереч вимогам Статуту ООН, якщо застосування сили не було санкціоновано Радою Безпеки ООН у формі примусового заходу. Тому застосування сили чи ініціювання війни з метою упередження вважається більш мотивованим, або принаймні менш ганебним, ніж ведення превентивної війни³⁴¹.

До прикладів мотивації превентивних війн відносять занепокоєння Німеччини з проводу військової модернізації Росії напередодні Першої світової війни 1914–1918 рр., напад Японії на США наприкінці 1941 р., зумовлений погіршенням воєнного та економічного балансу, та напад Ізраїлю на Єгипет у 1956 р. Принаймні перелічені випадки найбільше відповідають критеріям превентивних війн з-поміж 85-ти міждержавних війн, які мали місце у період 1816–1992 рр.³⁴²

Серед прикладів силових дій з метою упередження, окрім політики, спрямованої на зміну режимів в інших країнах, американські експерти називали: успішну військову операцію Ізраїлю на початку шестиденної війни 1967 р.; військово-морську блокаду Куби 1962 р., яка зумовила евакуацію радянських ядерних ракет; американську військову кампанію з витіснення іракських військ з Кувейту в 1991 р. (перша війна у Затоці) та рамкову угоду з Північною Кореєю 1994 р., яка мала запобігти створенню ядерного потенціалу КНДР³⁴³.

Втіленням «проактивної» стратегії адміністрації Дж. Буша-молодшого стало проголошення глобальної «війни проти терору», яка своєрідно поєднувала концептуальні елементи превентивних і проактивних дій. Таке позиціонування супроводжувалося розширенням «воєнних» повноважень президента США як лідера держави, що перманентно перебуває у стані війни.

Утім, в роки президентства Дж. Буша-молодшого військові зусилля США зосереджувалися переважно на затяжних війнах в Афганістані,

341 Ibid.

342 Beale B. «Preventive wars» rare in history, says study. 17.03.2003. URL: <https://www.abc.net.au/science/articles/2003/03/17/808818.htm>

343 Либер К.А., Либер Р.Дж. Стратегия национальной безопасности Президента Буша. *Внешняя политика США*. 2002. Декабрь. Т. 7. № 4. С. 32–36.

Іраку та транскордонній кампанії проти міжнародного, переважно ісламського тероризму, які попри їх відносно локальне значення виснажували військовий бюджет і спричиняли стрімке зростання державного боргу. Так само й порівняно менш витратне рішення адміністрації Б. Обами (2009–2017) надати підтримку соціально-політичним заворушенням на Близькому Сході в 2010–2012 рр., відомим як «Арабська весна», сприяло розхитуванню стабільності міжнародної системи.

Натомість реакція політичного керівництва США на перші спроби експансії Російської Федерації на пострадянському просторі була вочевидь млявою і невиразною. Про це зокрема свідчила недооцінка значення російсько-грузинської війни 2008 р. До того ж початку російсько-грузинської війни, яка відбулася майже напередодні президентських виборів у США, передували вкрай нерозважливі й нервові дії грузинського керівництва.

Згодом адміністрація Б. Обами вирішила за доцільне ухилитися від активної протидії російській анексії Криму (2014) й утримувалася від надання Україні летальної оборонної зброї попри розпалення війни на Донбасі. Формальним обґрунтуванням такої позиції стали тлумачення Будапештського меморандуму 1994 р. як суто політичної декларації, яка не накладала на США міжнародно-правових зобов'язань, а також цілковита відсутність організованого спротиву українських військ під час російської операції зі встановлення контролю на території Криму та Севастополя.

Доцільно нагадати, що до початку військової операції РФ у Сирії (2015) Б. Обама взагалі був схильний розглядати Росію як суто регіональну державу, що не становить для США пріоритетної чи навіть прямої загрози. Після анексії Криму, під час прес-конференції за підсумками саміту G7 з ядерної безпеки (Гаага, 25 березня 2014 р.), він відкинув зауваження республіканського політика М. Ромні про те, що Росію слід сприймати як головного геополітичного супротивника США. За словами Б. Обами, «той факт, що Росія відчула потребу ввести війська (в Україну) й продемонструвати відверті порушення міжнародного права, свідчать про скорочення, а не про зростання впливу. Дії Росії – це проблема. (Але) вони не становлять загрозу номер 1 для національної безпеки США»³⁴⁴.

Б. Обама охарактеризував Росію як «регіональну державу, котра загрожує деяким зі своїх сусідів. Однак такі загрози – це прояв слаб-

344 Shear M.D., Baker P. Obama Answers Critics, Dismissing Russia as a «Regional Power». *The New York Times*. 25.03.2014. URL: <http://www.nytimes.com/2014/03/26/world/europe/hague-summit-focuses-on-preventing-trafficking-of-nuclear-materials.html>

кості, а не сили». Б. Обама навіть пожартував, що самі США «мають суттєвий вплив на сусідів», однак «зазвичай не мають потреби» вторгнення, «аби мати з ними тісні взаємини». Стосовно агресії Росії проти України Б. Обама зауважив, що Москва сама «має вирішити, чи слід їй поводитися відповідально... й демонструвати готовність дотримуватися міжнародних норм» і натякнув на застосування санкцій («якщо ж ми побачимо відсутність такої готовності, за це доведеться сплатити ціну»)³⁴⁵.

Змістовні корективи в оцінках міжнародних тенденцій з'явилися лише в Стратегії національної безпеки США, представленій наступним президентом США Д. Трампом (2017–2021) 18 грудня 2017 р. Головна новація цього документу полягала у визнанні факту відновлення суперництва «великих держав», яке «не затмарювало обрії міжнародної політики» з часу саморозпуску СРСР.

СНБ-2017 акцентувала увагу на протистоянні США з Росією та Китаєм – двома «ревізійністськими державами», що прагнуть змінити *status quo* всупереч американським інтересам і цінностям. Серед головних приводів занепокоєння відзначалися військові зусилля Росії та КНР, які кидають виклик спроможності США «вільно діяти в сферах, що мають велике комерційне значення у мирний час». Військове будівництво та активна зовнішня політика КНР розцінювалися як спроба замінити США в Індо-Тихоокеанському регіоні, збільшити вплив китайської економіки, заснованої на державному домінуванні, та реорганізувати регіон відповідно до власних уподобань³⁴⁶.

З приводу політики Росії були відзначені наміри її керівництва повернути статус великої держави шляхом створення сфери впливу вздовж російських кордонів та агресії проти країн-сусідів: «Хоча загроза радянського комунізму минула, нові загрози спокушають нашу волю. Росія вдається до підривних дій, аби послабити довіру до зобов'язань Америки перед Європою, зруйнувати трансатлантичну єдність й послабити європейські інститути та уряди. Своїми вторгненнями в Грузію та Україну Росія продемонструвала готовність порушити суверенітет держав регіону. Росія продовжує залякувати

345 Borger J. Barack Obama: Russia is a regional power showing weakness over Ukraine. *The Guardian*. 25.03.2014. URL: <https://www.theguardian.com/world/2014/mar/25/barack-obama-russia-regional-power-ukraine-weakness>

346 National Security Strategy of the United States of America. December 2017. P. 46. URL: <https://trumpwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2017/12/NSS-Final-12-18-2017-0905.pdf>

своїх сусідів загрозливою поведінкою, такою як демонстрація ядерної зброї та передове розгортання наступальних потенціалів»³⁴⁷.

Виходячи з цього СНБ-2017 обґрунтовувала потребу США поєднувати потенціал стримування та проведення політики «з позиції сили» з одночасним пошуком «зон співробітництва з конкурентами». Для цього «військова могутність США має бути неперевершеною, повністю інтегрованою з нашими союзниками та всіма нашими інструментами сили... Таким чином ми можемо разом з нашими союзниками і партнерами стримувати, і за потреби давати відсіч агресії проти інтересів США». Такий підхід мав забезпечити «імовірність управління конкуренцією» за умов збереження миру, тобто запобігати втручанням в насильницький конфлікт з суперниками³⁴⁸.

Згідно СНБ-2017, загальна мета політики США полягала в запобіганні успіху ворогів, зокрема, в економічній сфері. Оскільки держави-суперниці агресивно підривають американські інтереси по всьому світу, США не мають «терпіти економічну агресію чи несправедливу торговельну практику», заплющуючи очі на порушення, обман чи економічні маніпуляції, адже «економічна безпека – це національна безпека»³⁴⁹. Стверджувалося, що забезпечення перемоги в новому глобальному суперництві потребує об'єднання всіх елементів національної могутності Америки – політичних, економічних та військових. Від своїх союзників і партнерів США слід вимагати відповідних внесків та демонстрації волі протидіяти спільним загрозам. Адже, як свідчить наявний досвід, «готовність суперників відмовитися від агресії чи утриматися від неї залежить від їхнього сприйняття сили США та життєздатності наших союзів»³⁵⁰.

Силове та політичне домінування США розглядалися як передумова та функція протидії ворожим намірам держав-конкурентів з застосуванням наступних методів:

- використання ядерного стримування для відвернення ядерних атак, неядерних стратегічних атак і великомасштабної агресії із застосуванням конвенційних озброєнь;
- переконання супротивників у тому, що США можуть не тільки покарати, але й перемогти їх, якщо вони наважаться напасти на США;
- забезпечення можливості стримування потенційних ворогів, до-

---

347 Ibid. P. 47.

348 Ibid. P. 26.

349 Ibid. P. 17.

350 Ibid. P. 26.

водячи неможливість досягнення їхніх цілей шляхом застосування сили чи інших форм агресії;

– спонукання союзників США модернізуватися, набувати необхідної спроможності, підвищувати боєготовність, збільшувати чисельність збройних сил та підтверджувати політичну волю до перемоги;

– поєднання зусиль США та Європи у спільному протистоянні російській підривній діяльності та агресії, загрозам з боку Північної Кореї та Ірану, спробам Росії та КНР надавати підтримку диктаторським режимам у Венесуелі та Кубі;

– розгортання США системи ПРО проти зростаючих загроз з боку Північної Кореї та Ірану, яка не порушуватиме стратегічну стабільність й не зачіпатиме стратегічні відносини з РФ і КНР;

– суміщення передбачуваності оборонної політики США на стратегічному рівні з непередбачуваністю на оперативному рівні³⁵¹.

Після приходу до влади в січні 2021 р. демократична адміністрація Дж. Байдена виявила готовність до переговорів з керівництвом РФ. Серед поступок з її боку на користь російського керівництва слід відзначити відмову від застосування санкцій проти газопроводу «Північний потік-2» та публічно висловлену згоду з вимогами РФ про виконання Україною Мінських домовленостей по Донбасу.

У жовтні 2021 р. адміністрація Дж. Байдена розпочала широку інформаційну кампанію, яка акцентувала увагу на посиленні воєнної загрози Росії проти України. Як стверджувалося, директор ЦРУ У. Бернс, який відвідав Москву 2-3 листопада 2021 р., дістав змогу переконатися в реальності цієї загрози. За свідченням У. Бернса, в розмові з ним президент РФ В. Путін «демонстративно схилився» до рішення про вторгнення в Україну. При цьому В. Путін висловлював переконання, що російські збройні сили зможуть досягти перемоги «з мінімальними затратами», що «українці швидко підкоряться», а «європейці захочуть уникнути ризику». До того ж В. Путін вважав, що економіка РФ «захищена від санкцій» величезними золотовалютними резервами³⁵².

Ультимативні вимоги, висунуті російським МЗС до США і НАТО наприкінці грудня 2021 р., та невдача подальших переговорів з проблематики європейської безпеки вказували на загострення напруже-

351 Ibid. P. 28-30; Summary of the 2018 National Defense Strategy of the United States of America. Department of Defense. January 2018. P. 5. URL: <https://dod.defense.gov/Portals/1/Documents/pubs/2018-National-Defense-Strategy-Summary.pdf>

352 Gazis O. CIA Director William Burns decries Russia's «horrific» crimes in Ukraine, calls out China as «silent partner in Putin's aggression». 14.04.2022. URL: <https://www.cbsnews.com/news/russia-crimes-ukraine-cia-director-william-burns-china/>

ності у відносинах РФ із Заходом. Серія безрезультатних переговорів РФ зі США, НАТО та в межах Постійної ради ОБСЄ, під час яких Москва наполягала на припиненні військової діяльності НАТО у Центральній та Східній Європі, засвідчила неготовність сторін до ухвалення прийнятних компромісних рішень. Російське керівництво звинувачувало Захід у перетворенні України на ворожий плацдарм і продовжувало відверту підготовку до вторгнення зі всіма ознаками превентивної війни.

До осені 2021 р. надання військової допомоги Україні не виходило за рамки затвердженого Конгресом США регулярного бюджетного планування. Україні передавалися броневих автомобілі, інші військові транспортні засоби, амуніція та військово-обладнання. Виняток становили поставка трьох партій ПТРК «Джавелін» (FGM-148 Javelin) та окрема комерційна закупівля снайперських рушниць. З квітня 2018 р. по жовтень 2021 р. Україна сумарно отримала 77 пускових установок і 540 ракет до них³⁵³. Восени 2021 р. ПТРК «Джавелін» вже використовувалися у війні на Донбасі³⁵⁴.

У жовтні-грудні 2021 р. військові поставки Україні здійснювалися в рамках пакету додаткової допомоги на 60 млн дол. США, обіцяної Києву під час візиту президента В. Зеленського до США (1 вересня 2021 р.). Ці поставки включали малокаліберну стрілецьку зброю, боеприпаси, патрульні катери типу Island і ракети для ПТРК «Джавелін».

Водночас уряди багатьох європейських країн наприкінці 2021 р. займали вичікувальну позицію, а кабінет А. Меркель навіть наклав вето на комерційне придбання Україною антидронових рушниць і антиснайперських систем через профільне агентство НАТО із закупівель.

Рішення про збільшення обсягів військової допомоги Україні на 200 млн дол. США адміністрація США ухвалила 28 грудня 2021 р. – після оприлюднення ультиматуму МЗС Росії на адресу США і НАТО, адже політичний курс Москви переконливо свідчив про нову фазу нагнітання напруженості. До цього пакету військової допомоги, доставленої 21–22 січня 2022 р., увійшли протитанкові засоби (одноразові гранатомети SMAW-D, ракети для «Джевелінів») і переносні

353 У 2015–2021 рр. загальний обсяг військової допомоги Україні склав близько 2,3 млрд дол. США, у тому числі 450 млн дол. у 2021 р. Упродовж січня, лютого та першої половини березня 2022 р. обсяг військової допомоги Україні з боку США становив 750 млн дол.

354 Altman H. Russia preparing to attack Ukraine by late January: Ukraine defense intelligence agency chief. 2021.11.21 URL: <https://www.militarytimes.com/flashpoints/2021/11/20/russia-preparing-to-attack-ukraine-by-late-january-ukraine-defense-intelligence-agency-chief/>

ЗРК «Стінгер». Враховуючи наміри Естонії, Латвії та Литви передати Україні озброєння з власних запасів, зокрема ПТРК «Джевелін» і ЗРК «Стінгер» виробництва США, державний департамент США дозволив країнам Балтії відправити в Україну зброю американського виробництва.

Утім, напередодні вторгнення російських військ в Україну 24 лютого 2022 р. адміністрація Дж. Байдена схилилася до тактики пасивного реагування. Білий дім закликав Москву відмовитися від планів агресії й продовжити консультації з питань безпеки та двосторонніх відносин, позначених на трьох попередніх зустрічах представників РФ із США, НАТО та країнами-учасницями ОБСЄ 10–13 січня 2022 р. Водночас у Білому домі пропонували президенту В. Зеленському залишити територію України. Посольство США було завчасно евакуйоване за межі України, і до початку травня 2022 р. дипломатичних представників США не було ні в Києві, ні навіть у Львові.

В адміністрації США загалом припускали, що в разі повномасштабного російського вторгнення Україна може зазнати поразки протягом декількох днів, після чого спротив у країні набуде характеру партизанського руху. Проте вже 25 лютого було вирішено відновити постачання Україні озброєнь та військового обладнання. Загалом у лютому–квітні 2022 р. в рамках президентських повноважень (за програмою *presidential drawdown authority*) США виділили Києву шість пакетів прямої військової допомоги на загальну суму 3,05 млрд дол., у тому числі 25 лютого – на 350 млн., у березні – на 1 млрд та в квітні – на 1,7 млрд³⁵⁵. До пакетів прямої військової допомоги входили зенітні системи, ПТРК «Джавелін», бронейні системи АТ-4, гранатомети, гвинтівки, кулемети, шоломи, бронежилети, інша техніка та обладнання.

Протягом березня 2022 р. на зміну ставлення з боку адміністрації Дж. Байдена впливала низка чинників, включаючи перебіг воєнних дій, тиск з боку Конгресу США та позиція урядів країн Центральної та Східної Європи. Велике психологічне значення мали спільний візит до Києва прем'єр-міністрів Польщі, Чехії та Словенії (15 березня), а також приїзд до Києва британського прем'єра Б. Джонсона (9 квітня). Уряди країн Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Словаччини та Великої Британії не стали покладатися на колективне

355 Arabia C.L., Bowen A.S., Welt C. U.S. Security Assistance to Ukraine. IF12040. *Congressional Research Service*. 02.27.2023. URL: <https://crsreports.congress.gov/product/pdf/IF/IF12040>

рішення НАТО й висловили готовність надавати Україні війсьну техніку, озброєння та боеприпаси. Однак аж до кінця квітня 2022 р. адміністрація Дж. Байдена не скасовувала обмеження на поставку Києву сучасних важких озброєнь, й лише у травні 2023 р. ухвалила рішення про надання Україні артилерії західних зразків (18 гаубиць калібром 155 мм) і машин для їх буксирування, а 1 червня Дж. Байден повідомив про готовність передати Україні ракетні установки HIMARS та гелікоптери.

Суттєве підвищення стелі видатків на допомогу Україні у США було уперше передбачено в «Консолідованому законі про асигнування на 2022 рік», який Дж. Байден підписав 15 березня 2022 р. До плану поточного фінансування витрат федерального уряду було внесено суму в 13,6 млрд дол. на допомогу Україні, яка включала економічну підтримку, зміцнення української оборони (782 млрд дол.), виділення коштів на утримання українських біженців та заходи, пов'язані з санкціями проти російської економіки³⁵⁶. Включення до урядового бюджетного плану коштів для України було приурочено до позачергового саміту НАТО в Брюсселі, який відбувся 24 березня 2022 р.

У подальшому надання допомоги Україні ухвалювалося Конгресом США в формі комплексних пакетів («omnibus bills»). Вони включали як асигнування, призначені для України (в рамках фонду економічної підтримки та для оплати військової допомоги, логістики та навчання військовослужбовців), так і витрати, лише частково пов'язані, або взагалі не пов'язані з війною в Україні³⁵⁷.

Різниця у співвідношенні воєнних потенціалів РФ та України, яка обумовлювала пряму залежність Києва від надання зовнішньої військової та військово-технічної допомоги, наочно виявилася вже в перші місяці повномасштабної російсько-української війни. Від самого початку війна РФ проти України мала виразний асиметричний характер. В умовах попередньої фази конфлікту в 2014–2021 рр., коли бойові дії на Донбасі відповідали ознакам конфлікту порівняно низької інтенсивності, надання зовнішньої допомоги було важливим, однак не мало вирішального значення. Проте після 24 лютого 2022 р. проведення ЗСУ успішних операцій безпосередньо залежало від кількості та якості зовнішньої військової допомоги, – від темпів оновлення та точності артилерії, наявності бойових літаків і засобів

356 Pramuk J. Biden signs government funding bill that includes \$13.6 billion in Ukraine aid. 2022.03.15. URL: <https://www.cnn.com/2022/03/15/biden-signs-government-funding-bill-with-ukraine-aid.html>

357 Маркарова розповіла, на що саме підуть 40 мільярдів доларів від США. 2022.05.21. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2022/05/21/687305/>

ППО, використання безпілотників, своєчасного постачання боєприпасів і запасних частин до військової техніки, забезпечення паливом і паливно-мастильними матеріалами.

За таких обставин занепокоєння керівництва НАТО перспективою втягнення в конфронтацію з РФ вочевидь гальмувало надання Києву сучасних озброєнь, що супроводжувалося значними втратами на полі бою. Зі свого боку генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг наполегливо обстоював тезу, що НАТО як інституція має утримуватися від надання допомоги Україні, аби конфлікт в Україні не вийшов за її межі й «не став повномасштабною війною між НАТО і Росією»³⁵⁸.

На початку війни 2022 р. номінальний військовий потенціал України у багато разів поступався потенціалу РФ, що підживлювало сподівання російського керівництва на здобуття легкої перемоги. До початку військових дій чисельність Збройних сил України разом із Національною гвардією становила до 300 тис. осіб, зокрема 125,6 тис. у складі Сухопутних сил і 102 тис. – у складі Національної гвардії і Сил територіальної оборони. За даними довідника «The Military Balance» (Міжнародний інститут стратегічних досліджень), на початок 2022 р. ЗСУ мали 858 танків різних типів (без урахування 1 132 одиниць на складському зберіганні), 1 212 бойових машин піхоти, 547 бойових розвідувальних машин, 622 бронетранспортери та бронеавтомобілі, 607 САУ, 515 несамохідних польових гармат і гаубиць, 354 РСЗВ, 340 мінометів калібром 120 мм, 90 тактичних ракетних комплексів «Точка У», 124 літаки різних типів, 35 ударних гелікоптерів Мі-24, 23 багатоцільові гелікоптери Мі-8, понад 80 ЗРК різних типів³⁵⁹.

Точні відомості про кількість військової техніки, яка була задіяна силами вторгнення РФ, відсутні. З приводу сумарних даних вважається, що на початку 2022 р. у розпорядженні російської армії (включаючи резерви та складські запаси) перебувало 12 420 танків, 30 122 одиниці бронетехніки, 6 574 САУ, 7 571 одиниця буксируваної артилерії та 3 391 мобільна реактивна установка³⁶⁰. За оціночними даними, до складу військових контингентів російської армії, які брали безпо-

358 Не допустити війни НАТО з Росією. Які рішення прийняв саміт Альянсу. 24.03.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/news-60864497>

359 The Military Balance 2022 / International Institute for Strategic Studies. Abingdon : Routledge / Taylor & Francis, 2022. P. 211–215.

360 Abay E.G., Keskin O. О военном потенциале России и Украины на фоне войны на Донбассе. 24.02.2022. URL: <https://www.aa.com.tr/ru/мир/о-военном-потенциале-россии-и-украины-на-фоне-войны-на-донбассе/2512107>

середню участь у вторгненні, входило щонайменше 250 тис. особового складу.

Темпи і обсяги надання ЗСУ важких озброєнь і боеприпасів до них набули критичного значення через зношеність української артилерії радянських зразків, вичерпання запасів снарядів до артилерії та реактивних систем залпового вогню. Фактичні втрати військової техніки ЗСУ, навіть за умови їх кількісного заміщення новими зразками, не давали можливості забезпечити кількісний паритет ЗСУ з артилерійськими можливостями збройних сил РФ. Наявність величезних резервів озброєнь і військової техніки, хоча і застарілих модифікацій, забезпечувала російському командуванню можливість кількісного відновлення парку танків і бронемашин, необхідних для наступальних операцій.

У червні 2022 р. в інтерв'ю американському виданню «National Defense» командувач матеріально-технічним забезпеченням командування Сухопутних військ ЗСУ В. Карпенко повідомив, що з початку вторгнення РФ внаслідок активних боїв втрати техніки Збройними силами України становили від 30–40% до подекуди 50%. За його словами, сукупні втрати становили близько 1,3 тис. БМП, 400 танків і 700 артилерійських систем³⁶¹. При цьому втрати росіян за даними Генштабу ЗСУ у техніці на 15 червня 2022 р. склали – 3 545 БМП, 1 449 танків та 729 артилерійських систем³⁶².

Феномен асиметричної війни не є чимось унікальним у світовій практиці, так само як і постачання озброєнь воюючим країнам з боку зовнішніх гравців, насамперед від союзників та партнерів сторін конфлікту. Більшість війн у новітній історії людства велися з використанням озброєнь зарубіжного виробництва, включаючи й такі масштабні конфлікти, як громадянська війна в Іспанії (1936–1939), війна у Кореї (1950–1953), війни в Індокитаї в 1946–1991 рр., арабо-ізраїльські війни 1950–1970-х рр. тощо. В таких війнах центросилові держави постачали зброю ворогуючим сторонам, надаючи приховану або відкриту допомогу своїм союзникам та клієнтам. Водночас така допомога офіційно не розглядалася як привід для прямої ескалації чи переведення війни у формат збройного конфлікту між невоюючими союзниками ворогуючих сторін, зокрема між СРСР і Німеччиною

361 Magnuson S. Breaking: Ukraine to U.S. Defense Industry: We Need Long-Range, Precision Weapons. 15.06.2022. URL: <https://www.nationaldefensemagazine.org/articles/2022/6/15/ukraine-to-us-defense-industry-we-need-long-range-precision-weapons>

362 За вчора армія ворога втратила 200 осіб і дев'ять танків. 15.06.2022. URL: https://lb.ua/society/2022/06/16/520221_vchora_armiya_voroga_vtratil_200.html

та Італією у 1936–1939 рр. або між США та СРСР у війнах та конфліктах часів «холодної війни».

Важливим аргументом на користь підтримки України з боку країн Заходу став збіг низки проблем, таких як неприпустимість розгортання загарбницької війни в центрі Європи, порушення міжнародно-правових норм, що визначають нелегітимність територіальних анексій, висунення Росією ультимативних претензій у бік США і НАТО та гібридна енергетична війна Росії проти європейських країн з метою створення штучного дефіциту енергоносіїв восени та взимку 2022–2023 рр.

В міжнародно-політичному контексті російсько-українська війна 2022 р. виявила схожі інтереси та розбіжності між країнами НАТО, ЄС і G7, які зайняли позицію невоюючих союзників України. Так, уряди країн Балтії, більшості країн Центральної і Північної Європи та Великої Британії розцінили вторгнення Росії в Україну як європейську регіональну війну, яка безпосередньо загрожує їхній безпеці та руйнує стабільність міжнародного порядку. Співставлення участі різних країн у наданні військової допомоги Україні свідчить, що найбільшу зацікавленість виявляли уряди Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії, Словаччини, Великої Британії, Норвегії, Данії, Люксембургу, Греції, Канади, Австралії³⁶³.

Підхід адміністрації Дж. Байдена визначався низкою факторів, включаючи оцінку ситуації на театрі воєнних дій, ступінь ядерної загрози з боку РФ, розстановку сил у Європі та тенденції в американо-китайських відносинах. Змінам у ставленні адміністрації США до перспектив України сприяли відхід російських військ з-під Києва, Чернігова та Сум у березні 2022 р., збереження боєздатності та керованості ЗСУ, активний тиск В. Зеленського на західні суспільства та політичні еліти, поширення настроїв солідарності з Україною в Європі та США, усвідомлення політичними колами країн євроатлантичного співтовариства прямої загрози європейській безпеці з боку РФ та режиму В. Путіна. Окрім цього, поразка України за умов невтручання з боку США, ЄС і НАТО могла б підштовхнути керівництво КНР до спроби силового приєднання Тайваню.

Рішення адміністрації Дж. Байдена зняти обмеження на постачання Києву нових, сучасних у технологічному відношенні озброєнь,

363 The Ukraine support tracker: Which countries help Ukraine and how? *Kiel Institute for the World Economy. Kiel working paper no. 2218*. 16.06.2022. URL: https://www.ifw-kiel.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/-ifw/Kiel_Working_Paper/2022/KWP_2218_Which_countries_help_Ukraine_and_how/KWP_2218_Trebesch_et_al_Ukraine_Support_Tracker.pdf

було ухвалено лише за підсумками візиту держсекретаря Е. Блінкена та міністра оборони Л. Остіна до Києва 24 квітня 2022 р., що символізував політичну демонстрацію готовності США надати підтримку Україні.

Передумовою для усунення бар'єрів щодо надання Києву важких озброєнь стало узгодження позицій у контексті російсько-української війни та військових планів України на найближчу перспективу. Предметом переговорів у Києві були питання про розширення оборонної допомоги та фінансової підтримки, посилення санкцій проти Росії, забезпечення експорту сільськогосподарської продукції з України з метою запобігання продовольчій кризі у важливих для США регіонах.

Вірогідно, з В. Зеленським було досягнуто домовленості, що Київ не піде на укладення угоди з РФ без відома з боку адміністрації США. Питання про можливі гарантії безпеки й тим більше – про перспективи членства України в НАТО були відкладені як несвоечасні. У цьому сенсі примітними видаються коментарі держсекретаря США Е. Блінкена, зроблені під час слухань у сенатському комітеті з міжнародних відносин (26 квітня). Під тиском сенатора-республіканця Р. Пола, який посилався на неприйняття розширення НАТО з боку РФ, Е. Блінкен повідомив, що уряд США в принципі готовий прийняти можливу мирну угоду між Україною та Росією, внаслідок якої Україна стала б нейтральною країною, а також додав, що в разі якщо Україна укладе угоду з РФ про відмову від членства в НАТО заради припинення війни, то «США її поважатимуть»³⁶⁴.

Однак за словами Е. Блінкена, «наша мета – переконатися, що в їх руках (українців) є можливість дати відсіч російській агресії та реально зміцнити свої позиції за можливим столом переговорів. На сьогоднішній день ми не бачимо жодних ознак того, що президент Путін серйозно ставить до змістовних переговорів. Але якщо (він) погоджується, і якщо українці на це підуть, ми це підтримаємо»³⁶⁵.

Після відкинення Україною умов, висунутих представниками РФ у ході переговорів у Стамбулі 29 березня 2022 р., США розшири-

364 Hudson J. Biden open to Ukraine becoming 'neutral' in final peace deal. *The Washington Post*. 26.04.2022. Updated 27.04.2022. URL: <https://www.washingtonpost.com/world/2022/04/26/russia-ukraine-war-news-putin-live-updates/>; США не будуть против, если Украина решит отказаться от НАТО в мирном соглашении с РФ. 26.04.2022. URL: <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2022/04/26/7342277/>

365 Antony Blinken Transcripts. Secretary of State Blinken testifies in Senate. *Foreign Relations hearing 4/26/22. Transcript*. URL: <https://www.rev.com/blog/transcripts/secretary-of-state-blinken-testifies-in-senate-foreign-relations-hearing-4-26-22-transcript>

ли військову допомогу Києву задля досягнення військової переваги українських сил оборони на полі бою. Зі свого боку адміністрація Дж. Байдена пообіцяла збільшити постачання Україні сучасних ударних озброєнь, посилити ППО та забезпечити координацію військової допомоги в рамках міжнародної Контактної групи з питань оборони України (Ukraine Defence Contact Group), створеної з ініціативи США.

Перше засідання Контактної групи на рівні міністрів оборони відбулося 26 квітня 2022 р. на військовій базі США «Рамштайн» (ФРН) за участю 43 країн. Анонсуючи цю зустріч, голова Об'єднаного комітету начальників штабів армії США генерал М. Міллі повідомив, що основне завдання переговорів полягає у синхронізації та координації військової допомоги Україні. На першій зустрічі у форматі «Рамштайн» були представлені не лише члени НАТО та європейські позаблокові держави (Фінляндія та Швеція), а й низка країн-партнерів з Азії та Африки, включаючи Японію, Південну Корею, Австралію, Нову Зеландію, Кенію, Ліберію, Марокко, Туніс, Катар, Йорданію та Ізраїль. До дев'ятого засідання Контактної групи 14 лютого 2023 р. кількість учасників зростає до 54 країн.

Окрім внутрішньополітичних міркувань, інтереси адміністрації Дж. Байдена полягали у створенні умов для поступового ослаблення та виснаження військового потенціалу РФ у ході затяжної конвенційної війни. При цьому в розрахунок бралися й очікувані результати від економічних санкцій, покликаних загострити протиріччя у вищих колах російського суспільства та підбурювати внутрішнє невдоволення тоталітарною трансформацією російського владного режиму.

Окрім цього, враховуючи політичні настрої у США та європейських країнах, після хаотичного виведення військ США з Афганістану ігнорування демонстративного виклику з боку Москви та успіху у реалізації планів В. Путіна щодо України означало б чергову зовнішньополітичну поразку президента Дж. Байдена.

За таких обставин відмова від надання допомоги Україні розцінювалася б як безглузда помилка, оскільки, за словами М. Міллі, час працює не на користь України. З другого боку, реагування США на перебіг російсько-української війни дозволяє розцінювати інтереси адміністрації Дж. Байдена як спробу ручного регулювання рівня інтенсивності війни в Україні за допомогою дозованого постачання озброєнь та боєприпасів. Надані обсяги допомоги мали забезпечити ЗСУ можливість надання опору російській агресії. При цьому наданих озброєнь і боєприпасів було недостатньо для проведення активних наступальних операцій, здатних спровокувати неадекватну

реакцію Кремля на швидкий розгром російських окупаційних сил в Україні або завдання ракетних ударів по об'єктах у глибині російської території.

Як свідчать заяви М. Міллі, під час слухань у комітеті палати представників у справах збройних сил 06 квітня 2022 р. військово командування США прогнозувало затяжний характер конфлікту в Україні, який може «вимірюватися роками»³⁶⁶.

За оцінкою М. Міллі, російське вторгнення в Україну «є найбільш серйозною загрозою миру та безпеці Європи». Воно створило «небезпечний історичний поворотний момент». Адже Росія «зберігає великий та різноманітний ядерний потенціал, (здатний) загрожувати США та їхнім союзникам». У такій ситуації «США, НАТО, Україна та всі союзники і партнери, які її підтримують, будуть до цього залучені протягом тривалого часу». Така тенденція свідчить про збільшення ймовірності значного міжнародного конфлікту між великими державами, що вимагає виважених дій³⁶⁷.

Доцільно зауважити, що криза європейської безпеки охоплює лише частину спектру політичного планування США. Представники адміністрації США на різних рівнях наголошували, що апарат національної безпеки Білого дому не має замикатися лише на європейських справах, адже в довгостроковій перспективі головним «геостратегічним викликом» залишатиметься КНР. За оцінкою М. Міллі, сучасний Китай «продовжує розвивати свій потенціал у різних галузях». Він щоденно «працює над скороченням технологічного відриву від США. ... Вони (китайські лідери), як і раніше, сповнені рішучості докорінно переглянути міжнародний порядок на свою користь до середини століття. Вони мають намір стати рівним суперником США у військовому плані до 2035 р. та розвинути свій військовий потенціал, аби захопити Тайвань до 2027 р. Там, де Росія є гострою загрозою, КНР є геостратегічним викликом для нашої національної безпеки у довгостроковій перспективі». При цьому, як стверджував М. Міллі, з КНР вкрай важливо продовжувати підтримувати відносини навіть в умовах конкуренції, «не дозволяючи їм перерости у конфлікт»³⁶⁸.

Важливо враховувати, що адміністрація Дж. Байдена має власне бачення перебігу війни в Україні, включаючи її тривалість та очі-

366 Бабб К. Генерал Милли: возможность конфликта между великими державами «растет, а не уменьшается». 06.04.2022. URL: <https://www.golosameriki.com/a/ussrussia-milley/6517151.html>

367 Там же.

368 Там же.

кувані результати. Підхід керівництва США виключає як військову поразку України у війні з РФ, так і сприяння швидкому звільненню ЗСУ окупованих територій. Контролюючи обсяг військових поставок Україні адміністрація США має можливість регулювати стан війни в Україні у ручному режимі.

Оцінка військової допомоги Україні (за підсумками перших семи засідань контактної групи у форматі «Рамштайн») дозволяє зробити низку попередніх висновків:

– Засідання у форматі «Рамштайн» за участю понад 50 держав набули характеру постійно діючого механізму для узгодження регулярного постачання озброєнь і боеприпасів, які забезпечують боєздатність ЗСУ на відносно стабільному рівні. Критично важливу роль мало надання Україні сучасної артилерії західних зразків з дальністю враження до 80 км. Проте обсяг та номенклатура поставок озброєнь у цілому не забезпечували вимоги проведення масштабних наступальних операцій, для яких потрібна достатня кількість бронетехніки та авіації. Відтак кількість наданих озброєнь виявилася недостатньою для звільнення окупованих територій та відновлення територіальної цілісності як основної стратегічної мети України у війні.

– На конференції «Рамштайн-6» 12 жовтня 2022 р. країни-партнери розглянули прохання Києва сприяти створенню в Україні ешелонваної системи протиповітряної оборони. За словами голови Об'єднаного комітету начальників штабів США М. Міллі, у перспективі ЗРК, що надаються Україні, мають бути поєднані з командними системами і системами зв'язку, об'єднані в загальну структуру, в якій буде забезпечений обмін інформацією. Поєднання систем малої, середньої та високої дальності має перешкодити «доступу в український повітряний простір російським літакам, вертольотам та ракетам». Хоча така система не зможе контролювати весь повітряний простір над Україною, вона має забезпечити оборону пріоритетних цілей, які Україні необхідно захистити³⁶⁹.

– Аналогічні питання були предметом обговорення й на нараді «Рамштайн-7» 16 листопада 2022 р., яка проходила на тлі наймасовішого з початку повномасштабного вторгнення ракетного удару РФ по енергетичних об'єктах України. Окрім забезпечення артилерії, головною темою зустрічі стало збільшення поставок засобів ППО, здатних

369 Черныш О., Аксенов П. Запад построит Украине новую систему ПВО. Как она будет работать? 14.10.2022. URL: <https://www.bbc.com/russian/features-63250255>

захистити Україну від жорсткого блекауту через ураження її енергосистеми ракетами РФ.

– В межах Контактної групи провадиться розподіл оборонних замовлень й налагоджено обмін стратегічно важливою інформацією. Розширено співпрацю у галузі розвідки. Українська сторона отримує дані супутникового спостереження, однак відомості про точність та терміновість передачі цих даних відсутні.

– Організовано низку програм з навчання українського персоналу роботі зі зразками західних озброєнь, обслуговування західної військової техніки, а також з підготовки українських військових у навчальних центрах країн Європи (Великої Британії, Польщі, ФРН). До програми базової військової підготовки, яку розпочала Велика Британія, приєдналися Канада, Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Фінляндія та Нова Зеландія.

Ядерний шантаж з боку РФ відчутно впливає на позицію США і НАТО щодо російсько-української війни. З першого дня вторгнення В. Путін наказав привести стратегічні ядерні сили в режим бойового чергування. Російські посадові особи неодноразово виступали з загрозами та попередженнями на адресу України, включаючи погрозу застосувати положення російської військової доктрини у разі спроб звільнення анексованих Росією територій.

Реакція лідерів ядерних держав-членів НАТО на погрози з боку РФ не завжди відрізнялася однастайністю оцінок. Критикуючи ядерні закиди з боку Москви, Дж. Байден у жовтні 2022 р. визнавав потенційно можливим застосування Росією тактичної ядерної зброї, хоча й попереджав, що такий крок стане «серйозною помилкою».

За підсумками обговорення ядерної загрози на рівні міністрів оборони країн-членів НАТО 12 жовтня 2022 р. офіційний представник Альянсу попередив, що застосування РФ ядерної зброї змінить хід війни і матиме «безпрецедентні наслідки» для Росії. Такий крок «майже напевно отримає фізичну відповідь від багатьох союзників і, можливо, від самого НАТО»³⁷⁰.

Зі свого боку, генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг нагадав, що Альянс не є стороною конфлікту у війні Росії та України. Однак «у

370 Braithwaite S. Senior NATO official: Russian nuclear strike would «almost certainly» trigger a «physical response». 12.10.2022. URL: <https://edition.cnn.com/europe/live-news/russia-ukraine-war-news-10-12-22/index.html>; В НАТО заявили, що ядерний удар Росії по Україні почти напевняк приведет к «физическому ответу» союзников. 12.10.2022. URL: <https://hromadske.ua/ru/posts/v-nato-govoryat-hto-yadernyj-udar-rossii-po-ukraine-pochti-navernyaka-privedet-k-fizicheskomu-otvetu-soyuznikov-reuters>

разі використання РФ ядерного заряду» навіть малої потужності «цей крок матиме катастрофічні наслідки». Генсек підкреслив: «Ми не говоритимемо, як саме відповідатимемо, але це повністю змінить природу конфлікту. Це буде перетин дуже серйозної лінії, і це змінить природу війни. Росія про це знає»³⁷¹.

За словами Є. Столтенберга, деталі реагування НАТО, «залежатимуть від виду атаки, обставин, контексту.... При цьому ми ніколи не дамо потенційному противнику привілей знати, як саме ми реагуватимемо»³⁷².

У рамках превентивного реагування на ядерну загрозу РФ НАТО ухвалила низку заходів, у тому числі: забезпечення захисту власної критичної інфраструктури, зокрема збільшення військової присутності у Балтійському та Північному морях; розташування восьми бойових груп високої готовності на Сході – від Балтійського до Чорного моря, які можна швидко поповнити до рівня бригад; посилення роботи розвідки та збір розвідданих, у тому числі в космосі та під водою; зміцнення та поглиблення співпраці з ЄС³⁷³.

Ядерний шантаж Росії має на меті змусити Захід відмовитися від підтримки України. Проте перемоги Кремля не можна допустити. «...Якщо Путін перемає, це буде не просто великою поразкою для України, а й небезпечною поразкою для всіх нас, адже це зробить світ більш небезпечним, а нас – уразливими до подальшої російської агресії», – підкреслив Є. Столтенберг³⁷⁴.

Загострення відносин між Заходом і Росією сприяє поновленню полеміки з приводу того, чому адміністрація Дж. Байдена не надала достатньої допомоги Україні напередодні російського вторгнення та робила демонстративні заяви про невтручання, які могли заохочувати агресивні наміри російського керівництва.

Згідно припущень американських оглядачів, до початку війни адміністрація Дж. Байдена не мала чіткого сценарію щодо України, яка за оцінками Пентагону, могла протриматися не набагато більше тих 72 годин, на це розраховував В. Путін.

Як стверджує автор детальної розвідки в газеті «The New Yorker», у перші дні війни Дж. Байден назвав представникам служби наці-

371 Захарова А. Рамштайн-6: НАТО обеспечит зимнее контрнаступление Украины, усилит восточный фланг и разведку. *The Page*. 13.10.2022. URL: <https://thepage.ua/politics/ramshtajn-6-kakoe-oruzhie-nato-peredast-ukraine>

372 Келли С. Столтенберг: НАТО делает все, чтобы Украина выиграла войну. *Deutsche Welle*. 24.10.2022. URL: <https://www.dw.com/ru/jens-stoltenberg-nato-delaet-vse-ctoby-ukraina-vyigrala-voynu/a-63536492>

373 Захарова А. Там же.

374 Столтенберг: победа Путина в Украине будет означать поражение НАТО. 11.10.2022. URL: <https://www.eurointegration.com.ua/rus/news/2022/10/11/7148488/>

ональної безпеки в Білому домі та Пентагоні три основні політичні інтереси США в Україні: не дозволити втягнення США у війну з Росією; забезпечення виконання зобов'язань перед НАТО за ст. 5 Вашингтонського договору (США відправили кілька тисяч солдатів до країн-членів НАТО у Східній Європі та Балтійському регіоні, аби показати, що американські військові готові їх захищати); зробити те, що можливо, аби допомогти Україні досягти успіху на полі бою³⁷⁵.

У цьому сенсі доречно систематизувати основні міркування, які визначають стратегію адміністрації Дж. Байдена щодо Росії та російсько-української війни:

- військова підтримка України ставить за мету («може і має») призвести до серйозного та довгострокового ослаблення військового та економічного потенціалу Росії;

- поставки зброї Україні розглядаються як необхідна інвестиція, що забезпечує нейтралізацію російської армії та флоту на наступне десятиліття;

- після певних вагань адміністрація Дж. Байдена відкинула вимоги Москви про припинення військової підтримки України з боку Заходу, підкріплені погрозами застосування тактичної ядерної зброї як засобу залякування (в рамках російської концепції «деескалаційного ядерного удару», покликаного примусити опонентів до капітуляції). При цьому адміністрація США поводитися вкрай стримано у питаннях передачі Україні наступальних озброєнь. Це знайшло відображення у зволіканні з постачанням танків, авіації, а також забороні використання американських ракет для обстрілу території РФ;

- станом на кінець 2022 р. передача Україні достатньої кількості потужних і передових у технологічному відношенні озброєнь вважалася небажаною, оскільки це могло призвести до поразки російського окупаційного корпусу в Україні та спричинити важко прогнозовану реакцію з боку російського керівництва;

- для адміністрації США найважливіша умова полягала у контролі розвитку подій у російсько-українській війні, включаючи регулювання її інтенсивності, управління асиметрією конфлікту та його тривалістю;

- російсько-українська війна та введені США і ЄС економічні санкції розглядалися як чинники, що мають впливати на соці-

375 Yaffa J. Inside the U.S. Effort to Arm Ukraine. *The New Yorker*. 17.10.2022. URL: <https://www.newyorker.com/magazine/2022/10/24/inside-the-us-effort-to-arm-ukraine>

ально-політичний клімат у Росії та стабільність її владного режиму;

– головну мету політики США в умовах російсько-української війни становить забезпечення стратегічних переваг, відновлення лідерства у західному світі, а також ефективне стримування зовнішньополітичних амбіцій КНР;

– адміністрація США не визнала РФ країною, яка здійснює терористичні дії чи підтримує тероризм. Така позиція означає, що США мають намір уникати «системного розриву», який закрие можливість прямих контактів та переговорів з російським керівництвом аж до зміни правлячого політичного режиму у Москві.

Оцінка впливу російсько-української війни на міжнародні політичні процеси дозволяє виділити декілька важливих тенденцій:

1. Вторгнення російських військ в Україну прискорило зближення позицій країн НАТО та ЄС з метою стримування російської агресії та надання підтримки Україні. Це дозволило відкласти на другий план низку розбіжностей у відносинах між США та ЄС, включаючи торговельні протиріччя, суперечності з проблем енергетичної безпеки та географії енергетичних поставок.

2. США зміцнили свій статус в якості лідера західного світу та євроатлантичної цивілізації. Цей чинник загалом сприяє просуванню концепції Дж. Байдена про глобальне протистояння між демократичними та авторитарними режимами, яке подається у формі основного протиріччя сучасної міжнародної системи.

3. Країни ЄС зазнали найбільших збитків унаслідок перебоїв у постачанні газу з РФ, економічних дисбалансів, спричинених непередуманими рішеннями про «енергетичний перехід» – відмову від використання вуглеводневих джерел енергії та скорочення атомної енергетики. Економічне ослаблення ЄС помітно сприяло посиленню політичного впливу США та зміцненню ролі НАТО.

4. Перенесення акцентів на проблематику європейської безпеки сприяло загостренню периферійних конфліктних проблем, включаючи проблему Тайваню, вірмено-азербайджанський конфлікт та ситуацію в Сирії.

5. Провал початкового російського плану захоплення Києва та окупації України вплинув на політику КНР, спричинивши сумніви в готовності армії Китаю до конфлікту зі США, що змусило відкласти плани приєднання Тайваню за допомогою військової операції.

6. Стосовно російсько-української війни визначилася група країн, які декларували формальний нейтралітет, включаючи збережен-

ня активних торговельних зв'язків з РФ і відмову від застосування економічних санкцій, запроваджених США, країнами ЄС і G7. До цієї групи належать КНР, Індія, ПАР (учасники групи БРІКС, які змогли скористатися вигодами від зниження ціни на російські сировинні товари), низка країн Африки та Латинської Америки.

7. Початок війни РФ проти України спричинив суттєве посилення регіональної ролі Туреччини, у тому числі в забезпеченні транспортного коридору для вивезення українського зерна та одержання вигід від посередницької торгівлі.

8. Оскільки остаточний сценарій завершення російсько-української війни залишається непевним, це створює простір для різних пропозицій та ініціатив на кшталт проміжного врегулювання. З пропозиціями посередницьких послуг час від часу виступають окремі зарубіжні політики, які зондують схильність сторін конфлікту до укладення перемир'я.

9. У ході війни визначилася порівняно невелика група країн, які виступають або у ролі прямих співучасників агресії РФ проти України (Білорусь), або надають політичну, дипломатичну чи військову підтримку її діям (Іран, КНДР, Сирія, Нікарагуа, Венесуела).

Агресія Росії проти України стала можливою внаслідок розхитування правил і норм міжнародного спілкування, які фактично втратили свою дієвість, поступившись місцем чинникам військової сили та економічного диктату.

Однією з головних передумов, які сприяли підготовці та здійсненню вторгнення російських військ в Україну, була невірна оцінка намірів Москви та ступінь загрози імперської експансії РФ для європейської безпеки з боку урядів низки впливових країн євроатлантичної спільноти. За їх логікою, російське керівництво мало продемонструвати внутрішній аудиторії новий зовнішньополітичний успіх, задовольнитися окупацією невеликої частини української території у межах Донбасу й припинити подальші спроби зовнішньої експансії. Принаймні саме в такому дусі глумачилася скандальна заява Дж. Байдена від 20 січня 2022 р. про відмінності між «невеликою агресією» та «масштабним вторгненням». Дж. Байден заявив про те, що НАТО єдиний у тому, якою має бути відповідь у разі масштабного вторгнення з боку Росії, але не у разі «невеликого» просування російських військ на сході України: «Країни по-різному готові реагувати, з огляду на те, що саме станеться». При цьому Дж. Байден окреслив відмінності між глобальним і регіональним рівнем міжнародної безпеки: «Я сподіваюся, що Володимир Путін розуміє, що він не може дозволити

собі зазіхати на домінування у світі, адже це призведе до повномасштабної ядерної війни. Я вважаю, що він так не думає, але це все одно викликає занепокоєння»³⁷⁶.

Парадоксальність моменту полягала в тому, що конфліктна риторика В. Путіна ґрунтувалася на вимогах до США і НАТО припинити розширення трансатлантичних структур і повернути військово-політичну ситуацію в регіоні до стану 1997 р. Хоча претензії В. Путіна були спрямовані проти США і НАТО, жертвою агресії стала Україна, а формальним приводом для превентивної війни – євроатлантичні амбіції Києва, військова співпраця та участь України у проведенні маневрів з країнами-членами НАТО.

Показово, що політика зовнішньої експансії та анексії територій інших країн чітко засуджена у Статуті ООН та Гельсінкському заключному акті 1975 р., який став символом європейської політики розрядки міжнародної напруженості. До того ж, попередній приклад анексії території Кувейту Іраком (1990) призвів до створення міжнародної коаліції та двох війн у Перській затоці, які закінчилися поразкою та поваленням режиму С. Хусейна.

Важливий наслідок російсько-української війни полягатиме в неминучій корекції уявлень про характер і структурні ознаки багатопольярної міжнародної системи. В цьому сенсі модель системних зв'язків, що формується, багато в чому залежатиме від результатів війни в Україні та міцності механізму євроатлантичної солідарності.

До проблемних аспектів багатопольярної системи належать ступінь автономного позиціонування ЄС, повоєнний статус Росії, характер конкуренції та нормативне регулювання відносин між США та КНР, стан подальших відносин КНР з Росією, Індією та суміжними країнами, включаючи Центральну та Південно-Східну Азію. Важливе значення матимуть становище і роль низки держав умовного «другого ешелону» – Туреччини, Саудівської Аравії, Бразилії, Мексики, Південної Африки, Індонезії.

Не менш важлива тенденція позначена розумінням потреби в узгодженні загальноприйнятних правил і норм міждержавної взаємодії. За підсумками кризи 2008–2009 рр. це завдання оптимістично покладалося на «Велику двадцятку», однак воно і досі залишається далеким від виконання. Нова нормативна модель навряд чи може бути копією правил ліберального міжнародного порядку, які у будь-якому разі підлягатимуть істотній корекції. При цьому взаємоприйнятна

376 Байден про Путіна: він «почне діяти». 20.01.2022. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/features-60065197>

модель відносин між провідними гравцями передбачає обмеження конфронтаційних тенденцій, адже об'єктивні інтереси більшості держав світу збігаються у потребі встановлення надійних бар'єрів, здатних забезпечити захист від свавільного застосування сили, територіальної експансії і агресивних війн на межі застосування ядерної зброї, які загрожують хаосом і неконтрольованим суперництвом.

Останнім часом пошук способів запобігти небезпеці конфронтації між провідними державами багатопольярного світу посідає ледь не головне місце в інтелектуальній дискусії. У попередніх оцінках домінувала теза про те, що авторитарні держави становлять головний виклик ліберальним демократіям і ліберальному світовому порядку. Тому, як наголошувала доповідь, підготовлена Інститутом Тоні Блера за глобальні зміни (2018), демократії мають «конструктивно взаємодіяти з суперниками з числа великих держав», однак вони також повинні «невідкладно й колективно реагувати, аби захищатися, стримувати й протистояти цим викликам їхнім цінностям».

Доповідь, підготовлена редактором журналу «The Economist» з питань оборони Ш. Йоші, окреслювала шість типів цілком реальних загроз з боку авторитарних режимів: воєнні загрози, такі як анексія територій, гібридна війна та агресивна поведінка; примус за допомогою політичних і економічних зусиль з метою залякування та підпорядкування; вплив через інформаційні канали з метою зміни інтелектуального клімату демократій; руйнівний вплив засобами пропаганди, кібератак і політичної підривної діяльності; поширення авторитарних норм, таких як необмежена влада, історичний ревізіонізм та особисте правління; загрози згуртованості демократичних блоків, які заохочують відступ демократичних сил³⁷⁷.

На відміну від сподівань, що ліберальний міжнародний порядок все ж вдасться зберегти, хоча б у скорегованому вигляді, новітні розробки аналітиків зосереджені на моделюванні компромісних правил у відносинах з основними конкурентами західних спільнот.

Такий підхід, зокрема, пропонує створена 2019 р. Робоча група з торговельної політики США та Китаю за участю представників обох сторін. Мета запропонованої моделі полягає у розробці конструктивного підходу, здатного забезпечити управління конкурентними відносинами між великими державами. При цьому враховується очевидний відносний занепад глобальної могутності США та синхронне піднесен-

377 Joshi S. Authoritarian Challenges to the Liberal Order. 21.06.2018. *Tony Blair Institute for Global Change*. URL: <https://institute.global/policy/authoritarian-challenges-liberal-order>

ня Китаю, які «частково підірвали ліберальну, засновану на правилах систему, в якій колись домінували США та їх союзники». Негаразди останніх років – фінансові кризи, поглиблення нерівності, поновлення протекціонізму, пандемія COVID-19 та зростаюча залежність від економічних санкцій поклали край доби гіперглобалізації, яка настала після «холодної війни». При цьому «вторгнення Росії в Україну, можливо, оживило НАТО, однак воно також поглибило розрив між Сходом і Заходом, Північчю і Півднем. Позаяк зміщення внутрішніх пріоритетів у багатьох країнах і посилення конкуренції в геополітиці зупинили прагнення до більшої економічної інтеграції та заблокували колективні зусилля з усунення глобальних небезпек, що насуваються».

Автори зазначеного проекту виходять з міркувань раціонального самообмеження у стратегічному плануванні великих держав. На їх думку, базу для компромісних угод між великими державами визначає перспектива настання «менш успішного й більш небезпечного світу, позначеного все більш ворожими відносинами між США та Китаєм, ремілітаризованою Європою, орієнтованими на внутрішній ринок регіональними економічними блоками, пануванням цифрових технологій, розділених за геополітичними ознаками, та посиленням мілітаризації економіки»³⁷⁸.

Більш сприятливий порядок потенційно можливий, якщо великі держави, насамперед США і КНР, які конкурують в одних галузях, будуть співпрацювати в інших, дотримуючись нових і більш гнучких правил, покликаних зберегти основні елементи відкритого світу в сфері економіки, упереджувати збройні конфлікти, надаючи при цьому окремим країнам більшу свободу дій для розв'язання невідкладних економічних і соціальних проблем у себе вдома.

Запропонований «мета-режим» передбачає мінімальну згоду з основними принципами та визнає неминучість стійких розбіжностей. На відміну від практики COT та інших міжнародних режимів, які нав'язують детальний перелік приписів, новий підхід пропонує чіткі способи поліпшення конкурентних відносин та стимули, які дозволять уникати нанесення шкоди іншим, навіть якщо мова йде про прагнення захисту власних інтересів. Такий порядок має ґрунтуватися на переговорах, а не на правилах.

Головна ідея полягає у забезпеченні способів, які дозволять суперникам і навіть супротивникам знаходити точки дотику заради забезпе-

378 Rodrik D., Walt S.M. How to Build a Better Order. Limiting Great Power Rivalry in an Anarchic World. *Foreign affairs*. 2022. September/October. Vol. 101. № 5. URL: <https://www.foreignaffairs.com/world/build-better-order-great-power-rivalry-dani-rodrik-stephen-walt>

чення фізичних умов, необхідних для існування людства, розвитку економіки, зведення до мінімуму ризику великої війни, однак без завдання шкоди власній безпеці. При цьому основна передумова успіху цієї ініціативи полягає у свідомій та взаємній відмові провідних держав від спроб встановлення свого економічного і геополітичного панування³⁷⁹.

Весь спектр проблем у міжнародних відносинах поділяється на чотири блоки, які включають:

1. Заборонені дії (зобов'язання згідно Статуту ООН, включно з заборонаю надбання територій силовим шляхом, порушення дипломатичної недоторканості, застосування тортур, актів нападу на кораблі чи літаки іншої країни; свідомих спроб руйнування економік країн-конкурентів, включно з монопольним диктатом у міжнародній торгівлі та зумисними валютними маніпуляціями).

2. Дії, за допомогою яких держави можуть отримати вигоду, змінивши свою поведінку в обмін на аналогічні поступки з боку інших, включно з угодами з контролю над озброєннями. У контексті відносин між США та КНР пропонуються взаємні обмеження на розгортання збройних сил і проведення розвідувальних операцій поблизу національних територій обох країн-суперниць, відмова від ворожої кіберактивності тощо.

3. Незалежні дії, які кожна з сторін може здійснювати для досягнення національних цілей у відповідності з принципом суверенітету, включаючи політику національної безпеки, однак з урахуванням переліку узгоджених заборонених способів діяльності.

4. Питання, ефективне розв'язання яких потребує участі декількох держав. До цієї групи належить насамперед партнерство у вирішенні глобальних проблем, таких як зміни клімату, протидія масовим захворюванням, нерозповсюдження ядерної зброї. Оскільки будь-який світовий порядок засновується на нормах, правилах та інститутах, які визначають дії більшості держав, багатостороння взаємодія з багатьох ключових питань залишатиметься незмінним імперативом.

Тим часом, запропонована схема ґрунтується на критеріях відповідальної поведінки державних суб'єктів і вимагає певного базового рівня взаємної довіри. Вона не конкретизує способи вирішення ситуацій, коли дії окремої держави виходять за рамки заборон і обмежень Статуту ООН, під які вочевидь підпадає агресивна загарбницька війна Росії проти України.

Оцінюючи досвід зовнішнього реагування провідних держав на перебіг російсько-української війни можна констатувати принципові від-

379 Ibid.

мінності в оцінках її причин і значення. Умовна спільнота колективно-го Заходу загалом поділяє оцінку дій Росії як неспровоковану агресію та загарбницьку війну імперіалістичного типу. Політика Росії зруйнувала модель європейської безпеки, побудовану після закінчення «холодної війни» на основі взаємопроникнення інститутів і багатопарової системи правил, визначених Радою Європи, ОБСЄ та узгоджених у ході багатосторонніх переговорів з питань зміцнення довіри та безпеки.

Натомість уряди значної частини країн Азії, Африки та Латинської Америки схильні розглядати російсько-українську війну як результат загострення протиріч між Росією та США, як превентивну війну з метою упередження розширення НАТО або, як прикру й небажану проблему, що дестабілізує світову економіку. В цьому можна вважати типовою позицію прем'єр-міністра Індії Н. Моді, за словами якого світова спільнота має «знайти спосіб повернутися на шлях припинення вогню і дипломатії в Україні». На думку Н. Моді, у світі, де панує конкуренція між ідеями, ідеологіями та особистостями, а країни борються за території чи ресурси, варто шукати способів подолання мислення в дусі гри з нульовою сумою³⁸⁰.

В широкому політичному контексті російсько-українська війна розглядається багатьма оглядачами як спроба Росії за мовчазної підтримки КНР зруйнувати очолювану Заходом міжнародну систему й нав'язати власне розуміння безпеки, згідно якого порядок замінює анархія, зникає межа між миром і війною, а наявність ядерної зброї забезпечує безкарність актів агресії та загарбання територій сусідніх країн. Однак російсько-українська війна мала значний відголос і поза межами Європи, а її прямі та побічні наслідки справили значний вплив на характер і зміст міжнародних процесів.

Упродовж 2022–2023 рр. зміни у міжнародних відносинах на планетарному рівні засвідчили посилення розбіжностей у політичному позиціонуванні між країнами умовного євроатлантичного співтовариства та низкою впливових держав так званого «Глобального Півдня». З точки зору теоретичного моделювання такі розбіжності можна розглядати як пряму ознаку поліцентричного міжнародного порядку, в якому існує декілька центрів, які обстоюють відмінні інтереси та мають власне специфічне сприйняття основних глобальних і регіональних проблем.

На практиці домінуюче становище США та спільна позиція країн НАТО і ЄС щодо російсько-української війни не заважає лідерам

380 Нарендра Моді: наша ера не должна быть эпохой войн. *Коммерсантъ*. 2022. 1 декабря. № 223. С. 6.

окремих впливових держав, навіть із числа європейських союзників США, шукати порозуміння і налагоджувати співпрацю з Китаєм, який адміністрація Дж. Байдена вважає головним суперником Америки.

Суттєве пониження статусу та ролі Росії призвело до змін в ієрархії міжнародних акторів. Попри потужний військовий, насамперед ракетно-ядерний потенціал РФ, у новій конфігурації, що формується, вищий рівень ієрархії глобального рівня визначають багатоманітні зв'язки та взаємні впливи США, ЄС і КНР.

Зосередженість США і ЄС на перипетіях російсько-української війни спонукала низку країн «другого ешелону» до більш виразної артикуляції своїх намірів та обстоювання інтересів всупереч побажанням чи застереженням регіональних гегемонів, більш чи менш успішного використання протиріч між основними позарегіональними акторами.

Ієрархічна структура міжнародних відносин вочевидь втратила статичний характер. У перебігу багатосторонньої взаємодії силові потенціали та економічні можливості окремих держав не означають автоматичного закріплення їх місця в глобальній ієрархії. Натомість спостерігається, на перший погляд, хаотичний пошук точок дотику та збігу інтересів між різними гравцями, що дозволяє їм досягати спільних цілей і бажаних результатів.

Російсько-українська війна мимоволі послужила каталізатором багатьох міжнародних політичних та економічних процесів, включаючи дистанціювання великої групи країн Азії, Африки та Латинської Америки від позиції колективного Заходу. Узагальнення численних заяв представників різних незахідних країн свідчить, що їх переважна більшість розглядає російсько-українську війну як опосередкований гегемоністський конфлікт між США/НАТО і Росією. При цьому, на думку численних політичних оглядачів, однією з причин такого ставлення було використання Заходом подвійних стандартів у другій іракській війні 2003 р.³⁸¹

З політико-економічної точки зору альтернативне позиціонування країн колишнього «третього світу» безумовно пов'язано з динамічним піднесенням «зростаючих економік», до яких відносять Китай, Індію, Індонезію, Бразилію, ПАР, а часом і деякі інші країни «Глобального Півдня». Провідне значення безумовно мало стрімке «мирне зростання» КНР, – країни, яка поза сумнівом вже не може вважатися периферією чи напівпериферією західного, євроатлантичного одно-

381 Хайн М. фон, Кропман В. Война в Ираке: ложь и нарушение международного права. *Deutsche Welle*. 20.03.2023. URL: <https://p.dw.com/p/4Or1T>

полярного світу, та стала цілком реальним окремим і альтернативним США центром впливу і полюсом сили.

З ментальної точки зору та до певної міри з урахуванням ідеологічного контексту, протиставлення підходів впливових країн Півдня офіційній позиції адміністрації Дж. Байдена щодо війни Росії проти України пов'язано як з інерційними атрибутами антиімперіалістичної традиції, так і з неприйняттям американського гегемонізму 1990–2000-х рр.

У політичних колах багатьох країн, що розвиваються, зберігається вкрай негативне сприйняття різних невдалих проєктів суспільної перебудови шляхом зовнішнього втручання, насамперед в Іраку, Афганістані, Лівії та Сирії, що як зауважує директор Стокгольмського інституту дослідження проблем миру (SIPRI) Д. Сміт, були «втіленням харизматичної віри Заходу у те, що вони можуть перелаштувати країну і регіональний порядок за своїми уподобаннями»³⁸².

Не вдаючись до реальних та декларативних мотивацій зовнішнього втручання, слід враховувати, що застосування сили США та країнами НАТО без санкції ООН мало місце не тільки в Іраку. Нехтування цим принципом мало місце й під час військових операцій проти СР Югославії та Лівії. Колишній генеральний секретар ООН Кофі Аннан вважав війну в Іраку незаконною, а німецький соціолог і філософ Ю. Хабермас застерігав, що США своїми діями проти Іраку «подають руйнівний приклад майбутнім наддержавам»³⁸³.

Співставлення позицій країн умовного Півдня та учасників євроатлантичних структур допомагає зрозуміти, чому ініціатива Дж. Байдена про проведення глобальних «самітів демократій» (два таких саміти були проведені у грудні 2021 р та в березні 2023 р.) не стала механізмом консолідації більшості країн, що розвиваються, довкола США та їх європейських й азійських союзників. Принаймні для багатьох країн умовного Півдня критерії демократії не сприймаються як спонука чи матриця глобальної поляризації у протидії авторитарним режимам, адже практичний контекст світової політики містить ширший вибір мотивацій та інструментів досягнення безпекових, торговельних, інвестиційних, гуманітарних та інших інтересів.

На другому «саміті демократій», окрім заяв політичних лідерів і переважно теоретичних дискусій з приводу стандартів та критеріїв демократичного ладу, виявилися специфічні підходи окремих країн, побудовані на обстоюванні національних особливостей політичних

382 Там же.

383 Там же.

систем. 12 учасників, зокрема Індія, Ізраїль та Філіппіни, висловили заперечення проти положення про притягнення до відповідальності порушників прав людини або не погодилися визнавати важливу роль Міжнародного кримінального суду³⁸⁴.

Окремі країни висловлювали певні застереження й щодо пункту підсумкової декларації про засудження російської агресії як прикладу протиправного застосування сили проти «територіальної цілісності або політичної незалежності будь-якої держави». Адже виходячи насамперед з прагматичних інтересів значна кількість країн Півдня – від Бразилії до ПАР та Індії, вважають за краще утримуватися від засудження розв'язаної РФ агресивної війни та приєднання до санкцій, які запровадили США та ЄС.

За нових правил, які встановлюються явочним порядком, одна й та ж сама країна може виступати учасником декількох перехресних форматів співпраці, не шукаючи дозволу з боку домінуючої держави або навіть і декількох перехресно домінуючих держав, таких як Росія і КНР у Центральній Азії. При цьому жорсткі силові та безпекові союзницькі зобов'язання можуть послаблюватися внаслідок вільної «одночасної гри» деяких із членів альянсу на різних шахівниціях. Прикладом цього слугують девіації Угорщини і Туреччини від колективної позиції західних союзів, пошук Францією окремих форм співпраці з КНР, спроби Казахстану та Вірменії обмежити участь у діяльності ОДКБ.

З початку 2022 р. російсько-українська війна мала суттєвий деструктивний вплив на світову економіку, спричинивши дестабілізацію ринків та сталих сировинних і товарних потоків, у тому числі внаслідок впровадження санкцій проти російської економіки, свідомого переривання енергетичної залежності більшості країн ЄС від Росії та запровадження вторинних санкцій на обіг товарів військового та подвійного призначення. Наслідком цих дій стало значне загострення протиріч між важливими економічними суб'єктами, які все більшою мірою знаходили втілення у політичних підходах.

Такий стан справ спонукав уряди низки країн висувати власні пропозиції щодо припинення російсько-українського конфлікту. Утім, жодна з них не містила конкретних планів політичного врегулювання. До того ж, згадані плани часом не відкидали можливість

384 Лидеры 73 стран подписали итоговую декларацию Саммита за демократию. 30.03.2023. URL: <https://www.golosameriki.com/a/democratic-leaders-gather-for-biden-virtual-summit-struggle-to-unite-behind-principles/7027847.html>

поступок на користь Росії. Серед них слід зазначити плани урядів Італії та Мексики, пропозиції посередництва з боку Туреччини, а також ініціативу президента Бразилії Л. да Сілви, який запропонував створити групу фасилітаторів за участю «нейтральних» країн³⁸⁵.

На другому році російсько-української війни почали розвіюватися сумніви у тому, що ця війна матиме виснажливий і тривалий характер. Після тривалого періоду, упродовж якого керівництво КНР утримувалось від проголошення офіційної позиції з приводу російсько-української війни, 24 лютого 2023 р. МЗС КНР оприлюднило власний «позиційний документ». У ньому містилися загальні принципи та питання, які б мали бути враховані в процесі політичного врегулювання конфлікту, який у Пекіні вперто називали «українською кризою». Пропозиції КНР не містили засудження Росії як агресора – порушника базових положень Статуту ООН, і не конкретизували умови, які мали б слугувати відправними точками припинення бойових дій. Утім, про формальну підтримку китайського документу висловилися представники ЄС та урядів ряду європейських країн, які побачили в них заперечення Пекіном можливості надання підтримки Росії у війні проти України та розширення кола держав, зацікавлених у припиненні російської агресії.

МЗС КНР запропонувало низку принципів, у тому числі:

– Поваги суверенітету «всіх держав», загально визнаного міжнародного права, гарантування суверенітету, незалежності та територіальної цілісності будь-якої держави.

– Заперечення мислення у дусі «холодної війни» і блокової політики. Декларувався принцип неподільності безпеки – концепції «загальної, комплексної, спільної та сталої безпеки», сприяння формуванню збалансованої, ефективної, стійкої архітектури європейської безпеки.

Серед конкретних пропозицій МЗС КНР були визначені потреба ліквідації гуманітарної кризи, захист мирного населення та полонених, забезпечення безпеки атомних електростанцій та вивезення зерна в рамках «Чорноморської ініціативи».

Висунуті КНР умови та перспективні напрямки для нормалізації ситуації включали недопущення застосування ядерної зброї («зменшення стратегічного ризику»), скасування односторонніх санкцій, забезпечення стійкості ланцюжків виробництва та поставок і сприяння відновленню у зоні конфлікту. В останньому питанні китайська

385 Соколенко О. Бразилія пропонує формат для досягнення миру в Україні. *Deutsche Welle*. 31.01.2023. URL: <https://p.dw.com/p/4Mtch>

сторона висловлювала готовність надавати допомогу та відігравати свою конструктивну роль³⁸⁶.

З точки зору найближчих стратегічних завдань зовнішньої політики ініціативи КНР передбачали відновлення активної співпраці з ЄС. При цьому, проводячи низку консультацій з лідерами європейських країн та посадовцями ЄС, китайське керівництво намагалося забезпечити відокремлення цього напрямку взаємодії від стратегічної конкуренції та суперництва зі США. Ініціатива щодо припинення російсько-української війни стала вагомим елементом нового іміджу КНР як «глобального миротворця», в активі якого вже містився успішний досвід примирення між Саудівською Аравією та Іраном.

Російсько-українська війна вочевидь стала наймасштабнішою кризою на етапі становлення поліцентричної моделі міжнародних відносин. Її вплив полягає у значному прискоренні структурних змін, включаючи послаблення ролі Росії, скороченні ваги США як держави з найбільшим силовим і фінансово-економічним потенціалом та вразливості ЄС як провідного колективного економічного центру зі слабкою внутрішньою координацією політичних позицій та без достатнього військового потенціалу. В цьому сенсі позначена у європейських документах політичного планування мета європейської стратегічної автономії залишається позбавленою ефективних інструментів політичної реалізації.

Якщо виділити основний тренд з-поміж хаотичного нагромадження поточних подій, основну тенденцію початку 2020-х рр. можна охарактеризувати як розхитування сталої матриці відносин у чотирикутнику США – ЄС – Росія – КНР, позначену розмиванням традиційних зон впливу. Однак ослаблення позицій і ролі Росії, ЄС та до певної міри США, не означає автоматичного піднесення ваги Китаю і неминучості союзу між Росією та Китаєм. Так само, зміцнення співпраці між США та країнами ЄС залишається не позбавленим суперечностей. Взаємозалежність та союзницькі відносини у сфері безпеки не виключають конкуренції, як і умовний розподіл витрат щодо допомоги Україні та стримування Росії не гарантує єдності позицій з інших питань світової та регіональної політики.

386 Позиция Китая по политическому урегулированию украинского кризиса. *Ministry of Foreign Affairs, the People's Republic of China*. 24.02.2023. URL: https://www.fmprc.gov.cn/rus/zxxx/202302/t20230224_11030756.html